

ἀδυνάτου καθεστῶσης τῆς μισθοδοτήσεως τῶν διδασκάλων.

Ὡς πρὸς τὴν ὅλην δὲ τοῦ Βασιλείου διαίρεσιν, παρατηρεῖται ὅτι ἡ Πελοπόννησος ὑπερέχει τῶν λοιπῶν τριῶν τμημάτων κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθητῶν, κατὰ τὴν ἐφεξῆς ἀναλογίαν.

Στερεὰ τῷ 1869.

Σχολεῖα 368, μαθηταὶ 18967.

Πελοπόννησος.

Σχολεῖα 307, μαθηταὶ 28240.

Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου.

Σχολεῖα 117, μαθηταὶ 7483.

Νῆσοι τοῦ Ἰονίου.

Σχολεῖα 148, μαθηταὶ 5944.

Τῶν ἀριθμῶν δὲ τούτων παραβαλλομένων πρὸς τοὺς τοῦ 1868 ὡς ἐφεξῆς:

Στερεὰ.

Σχολεῖα 348, μαθηταὶ 19031.

Πελοπόννησος.

Σχολεῖα 488, μαθηταὶ 29380.

Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου.

Σχολεῖα 107, μαθηταὶ 6986.

Φαίνεται ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ αὐξήσις σχολείων μὲν 19, ἐλάττωσις δὲ μαθητῶν 1140, ἐν δὲ τῇ Στερεῇ αὐξήσις μὲν σχολείων 20, ἐλάττωσις δὲ μαθητῶν κατὰ 64.

Τὴν ἀνωμαλίαν δὲ ταύτην αἰτιολογεῖ ἔνθεν μὲν ἡ κατ' ἀρέσκειαν ἐκάστοτε αὐξομειώσεις τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων, ἔνθεν δὲ ἡ πρὸ ἐνός ἔτους συρροὴ τῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος προσφυγόντων ἐκ Κρήτης ἀδελφῶν ἡμῶν, ὧν οἱ παῖδες ἐδιδάσκοντο ἐπὶ διετίαν ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 14 Μαΐου 1870.

Α. Δ. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ.

(Ἐκ τῶν μαθημάτων τοῦ ἐν Ὁξωνίᾳ καθηγητοῦ Max Müller τὸ ὄ' τῆς 5' σειρᾶς.)

Οἱ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος γνωρίζοντες καὶ δυνάμενοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀνάπτυξιν εἰς τὰ τῆς διανοίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀντικείμενα, πολλάκις ἐθαύμασαν βέβαια, ὅτι τοιοῦτο ἔθνος ἠδυνήθη νὰ παραδεχθῆ καὶ ἐπὶ στιγ-

μὴν μόνον ν' ἀνεχθῆ τοιαύτην θρησκείαν. Τί οἱ τῆς μικρᾶς πόλεως Ἀθηνῶν κάτοικοι ἐπραξαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ ποιήσει, τῇ πολιτικῇ, καὶ γενικῶς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν, καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θαυμασμὸς ἡμῶν διπλασιάζεται, ὡσάκις διὰ τῆς σπουδῆς καὶ μελέτης τῶν γραμμάτων ἄλλων ἐθνῶν, τῶν τῆς Ἰνδικῆς δηλαδὴ, τῆς Περσικῆς καὶ Σινικῆς χώρας, δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ ὑπ' ἄλλων ἀρχαίων ἐθνῶν παραχθέντα. Πάντων σχεδὸν τῶν ἔργων τοῦ σώματος καὶ τῆς διανοίας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἐξαιρέσει τῆς θρησκείας, ὀφείλομεν τοῖς Ἕλλησιν ἡμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι, οἱ κληρονόμοι τοῦ ἐπὶ εἴκοσι μέχρι τριάκοντα αἰῶνας ἐπισωρευθέντος θησαυροῦ πνευματικῆς ἐργασίας. Ὅσον δὲ παράδοξον τοσοῦτον ἀνεπίδεκτον ἀντιλογίας φαίνεται ὅτι τὰ ἀριστουργήματα τῶν κατὰ πνεῦμα τούτων προγόνων ἡμῶν καὶ ἀρχαίων διδασκάλων, τὰ ἄσματα τοῦ Ὀμήρου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένους καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Φειδίου, εἰ καὶ προεκάλεσαν πολλὰς καὶ ἀποτελεσματικὰς μιμήσεις, οὐδέποτε ὁμως μέχρι τῆς σήμερον ἀπεδείχθησαν ὑποδεέστερα τῶν ἔργων τῶν νεωτέρων χρόνων.

Πῶς οἱ Ἕλληες ὑψώθησαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον τῆς ἀναπτύξεως, καὶ πῶς αὐτοὶ μόνοι πρὸ παντὸς ἄλλου ἔθνους ἀνέωξαν πρῶτοι πᾶν σχεδὸν τῆς διανοίας μεταλλεῖον, ὅπερ ἔκτοτε μεταλλεῖται τὸ ἀνθρώπινον γένος; πῶς αὐτοὶ ἐρεῦρον καὶ ἐτελειοποίησαν πᾶν σχεδὸν εἶδος τοῦ πεζοῦ καὶ ἐμμέτρου λόγου, ὅπερ ἔκτοτε καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν μεγαλοφυεστέρων πνευμάτων τοῦ ἡμετέρου γένους; πῶς ἠδυνήθησαν αὐτοὶ νὰ ἐδραιώσωσι τὸ ἔδαφος τῶν κυριωτάτων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ νὰ τελέσωσιν ὑπὲρ τινῶν ἐκ τούτων ἐπινίκια, μένοντες καὶ νῦν ἔτι ἀπαράμιλλοι ἐν αὐτοῖς; εἶναι πρόβλημα, ὅπερ μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας οὔτε ἱστορικὸς, οὔτε φιλόσοφος ἠδυνήθη νὰ λύσῃ προσηκόντως. Ὡς ἡ πολιούχος αὐτῶν Ἀθηνᾶ, οὕτω καὶ ὁ τῶν Ἀθηνῶν δῆμος φαίνεται ὅτι εἰσεπήδησε μὲ πλήρη πανοπλίαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας; ὅσον δὲ καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ τῆς Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Ἰνδίας, μόλις θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀνεύρωμεν μικροὺς τινὰς ἀλλοτρίους κόκκους σπόρου, οἵτινες τοσοῦτον θαυμασίως ἐκαρποφόρησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς χώρας.

Ἄλλ' ὅσον πλέον θαυμάζομεν τὴν τῶν Ἑλλήνων μεγαλοφυΐαν, τοσοῦτον μάλλον πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα ἐπὶ τῇ παχυλότητι καὶ παραλογίᾳ τῆς ὡς θρησκείας αὐτῶν παραδοθείσης ἡμῖν. Οἱ ἀρχαιότατοι αὐτῶν φιλόσοφοι ἐγίνωσκον, ὡς ἡμεῖς, ὅτι τὸ θεῖον, ἵνα ᾖ ἀληθὲς θεῖον, ἔπρεπε νὰ ᾖ ἡ τέλειον ἢ μηδὲν — ὅτι εἰς τὸ ἐνιαῖον αὐτοῦ ἀντίκειται τὸ πολυπληθές, — ὅτι οὔτε μέρη πρέπει νὰ ἔχῃ, οὔτε

πέθη. Καὶ ὁμοίως ἐπίστευον εἰς πολλοὺς θεοὺς καὶ ἀπέδιδον αὐτοῖς πᾶσι, καὶ μάλιστα τῷ Διὶ, πᾶσαν σχεδὸν κακίαν καὶ ἠθικὴν ἔλλειψιν, ἥτις καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει εἶναι ὄνειδος.

Οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ἔχουσιν ἔμφυτον τρόπον τινὰ ἀποστροφῆν πρὸς τὸ ὑπερβολικόν, τὸ ὑπέρμετρον καὶ τεράστιον· καὶ ὁμοίως διηγοῦνται συνήθως περὶ θεῶν πράγματα, ἃ τινὰ καὶ τοῖς τολμηροτέροις ἤθελον διεγείρει ἀποστροφῆν καὶ φρίκην, ὅτι τοῦ Οὐρανοῦ π. χ. ἀπέταμε τὰ αἰδοῖα ὁ παῖς του· ὅτι ὁ Κρόνος καταπιὼν τὰ ἴδια τέκνα, μετὰ καιρὸν ἐξεμείζωντα αὐτὰ πάντα· ὅτι Ἀπόλλων, ὁ κλεινότερος αὐτῶν θεὸς, κρεμάσας τὸν Μαρσύαν ἔκτινος πίτυος καὶ ἐκταμών τὸ δέριμα, οὕτως διέφθειρεν· ὅτι Δημήτηρ, ἡ τοῦ Διὸς ἀδελφὴ, ἔφαγε μέρος τῆς ὠμοπλάτης τοῦ Πέλοπος, ὃν αὐτὸς ὁ πατήρ Τάνταλος φονεύσας καὶ ψήσας ἔδωκεν εἰς βρώσιν τοῖς θεοῖς. Τὸν κατάλογον τῶν φρικαλέων τούτων μύθων δὲν δύναμαι συμπληρώσω οὐδὲ νὰ ἐνδιατρίψω εἰς κακουργήματα μὴ περιγραφόμενα, τὰ ὅποια ὁμοίως οἱ μάλιστα ἐξευγενισμένοι Ἕλληνας ὄφειλον γυμνὰ νὰ δεικνύωσιν εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας των, ἂν ἤθελον νὰ διηγηθῶσιν αὐτοῖς τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδίων θεῶν καὶ ἡρώων.

Τὴν ἀντίθεσιν ταύτην τοῦ θαυμασίου τῆς Ἑλλάδος πολιτισμοῦ πρὸς τὴν ὀρησκείαν ταύτης ἐκαλέσαμεν πρόβλημα, καὶ θὰ ἦτο ἀληθῶς πρόβλημα μᾶλλον δυσεξήγητον ἢ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ἂν οἱ Ἕλληνας, ὅσον ἡμεῖς γε γινώσκομεν αὐτοὺς, οὐδέποτε προσέκρουον εἰς τοῦτο, ἂν οὐδέποτε ἡρώων πῶς τοιαῦτα ἔσχον ὑπόστασιν, πῶς τοιαῦτα ἱστορικὰ ἐγεννήθησαν. Ἄλλ' εἰρήσθω πρὸς τιμὴν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι, εἰ καὶ οἱ φιλόσοφοι αὐτῆς οὐδεμίαν ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τῆς γεννήσεως τοιούτων ὀρησκουτικῶν μύθων ἠδυνήθησαν νὰ εὑρωσιν, εὔρον ὁμοίως αὐτοὺς ἐξ ἀρχῆς ἀτόπους καὶ παραλόγους.

Ξενοφάνης, ὅστις, ὅσον ἡμῖν γνωστὸν, ἔζη πρὸ τοῦ Πυθαγόρου, μέμφεται τὸν Ὀμηρον καὶ Ἡσίοδον, λέγων ἐν τοῖς σωζομένοις ἔπεσιν αὐτοῦ (παρὰ Σέξτον τῷ Ἐμπειρ. πρὸς μαθημ. 1, 289. 9, 193).

Ἦντα θεοὶ ἀνέθηκαν Ὀμηρος ὁ Ἡσίοδος τε,
ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδα καὶ ψόγος ἐστίν . . .
ὡς πλείστ' ἐρθέγγξαντο θεῶν ἀθεμίτια ἔργα,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

Ἀλλαχοῦ, παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (ἐν στρωματ. 5. σελ. 601) ἀποδοκιμάζει τὸ εἶδος, ὅπερ οἱ ἄνθρωποι ἀπέδωκαν τοῖς θεοῖς, λέγων·

Ἄλλὰ βροτοὶ δοκίμουσι θεοὺς γεγενῆσθαι
τὴν σφετέρην τ' αἰσθήσιν ἔχαιν φωνὴν τε δέμας τε . . .
Ἄλλ' εἰ τοι χεῖράς γ' εἶχον βέες ἢ λέοντες,
ἢ γράψαι χεῖρεσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπορ ἄνδρες,
καὶ κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποιούον
τοιαῦθ' οἷόν περ κάυτοι δέμας εἶχον ὁμοῖον,
ἄποιοι μὲν θ' ἵπποισι, βέες δὲ τε βουσίῳ ὁμοῖα.

ἀποφαίνεται δὲ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης συστολῆς, 600 περίπου ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ἰσχυριζόμενος (ἐνθα ἀνωτέρω) ἐναντίον τῆς τῶν Ἑλλήνων δόξης, ὅτι

Εἰς θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτε δέμας θνητοῖσι ὁμοῖος οὐδὲ νῆμα.

Καλεῖ δὲ τοὺς τῶν Τιτάνων, Γιγάντων καὶ Κενταύρων ἀγῶνας πλάσματα τῶν προτέρων, ἀπειτῶν νὰ ὑμνῆται τὸ θεῖον εὐφύμοις μύθοις καὶ καθαροῖς λόγοις ¹⁾).

Τὰ αὐτὰ ἐδόξαζον περὶ θεῶν οἱ πλείστοι τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφων. Εἰς τὸν Ἡράκλειτον φαίνεται τὸ θεολογικὸν τοῦ Ὀμήρου σύστημα παράλογος καὶ φλύαρος τρόπον τινὰ ἀπιστία. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (9, 1) ἔλεγεν οὗτος, ὅτι ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἀρχίλοχος εἰσὶν « ἀξιοὶ ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ βραπίζεσθαι διὰ τὰς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ θεῶν ἐκφράσεις. » Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (3, 24) « Φησὶν Ἰερώνυμος κατελθόντα αὐτὸν (Πυθαγόραν) εἰς ἄδου τὴν μὲν Ἡσιόδου ψυχὴν ἰδεῖν πρὸς κίονι χαλκῷ δεδεμένην καὶ τρίζουσαν, τὴν δ' Ὀμήρου κρεμαμένην ἀπὸ δένδρου καὶ ἄφρις περὶ αὐτὴν, ἀνθ' ὧν εἶπον περὶ θεῶν. »

Αἱ τῶν φιλοσόφων τούτων περὶ θεῶν δοξασίαι ἦσαν ἀναμφισβότως πολὺ ὑψηλότεραι καὶ ἀγνόταραι ἢ αἱ τῶν ὀμηρικῶν αἰοιδῶν, καθ' οὓς οἱ θεοὶ ἐν πολλοῖς μόνις ἐμφανίζονταί κρείττονες τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀρησκεία συνεδέθη στενωπῶς μετὰ τῆς πολιτικῆς, ἦτο λίαν ἐπικίνδυνον νὰ ἐκφράσωσι τὰς ὑψηλὰς ταύτας δόξας, καὶ ν' ἀποπειραθῶσι νὰ ἐρμηνεύσωσι τοὺς ὀμηρικοὺς μύθους ἄλλως ἢ κατὰ γράμμα. Ἀναξαγόρας, ὅστις λέγεται ὅτι ἐτόλμησε νὰ ὑποβάλη εἰς τὰς ὀμηρικὰς διηγήσεις ἠθικὴν ἔννοιαν, καὶ τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀλληγορικῶς, καὶ τὴν εἰμαρμένην αὐτὴν νὰ κηρύξῃ κενὸν ὄνομα, ἐβλήθη ἐν Ἀθήναις τὸ 431 π. Χ. εἰς φυλα-

¹⁾ Περὶ. Ἰσοκρ. Βουστρ. § 38 τῆς τοῦ Bekk ἐκδόσεως.

« Ἄλλὰ γὰρ οὐδὲν σοι τῆς ἀληθείας ἐμίλησεν, ἀλλὰ ταῖς τῶν ποιητῶν βλασφημίαις ἐπηκελευθήσασ, οἱ δεινότερα μὲν πεποιηκότας καὶ πεπονθότας ἀποφαίνουσι τοὺς ἐκ τῶν ἀθανάτων γεγονότας ἢ τοὺς ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνοσιωτάτων. Τοιούτους δὲ λόγους περὶ αὐτῶν τῶν θεῶν εἰρήκασιν, οἷους οὐδεὶς ἂν περὶ τῶν ἐχθρῶν εἰπεῖν τολμήσειεν· οὐ γὰρ μόνον κλοπὰς καὶ μοιχεῖας καὶ παρ' ἀνθρώποις θητείας αὐτοῖς ὄνειδισαν, ἀλλὰ καὶ παίδων βρώσεις καὶ πατέρων ἔκτομας καὶ μητέρων δεσμοὺς καὶ πολλὰς ἄλλας ἀνομίας κατ' αὐτῶν ἐλογοποίησαν· ὑπὲρ ὧν τὴν μὲν ἀξίαν δίκην οὐκ ἔδωσαν, οὐ μὲν ἀτιμώρητοί γε διάφυγον· ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν ἀλήττα καὶ τῶν καθ' ἡμέραν ἐνδεεῖς κατέστησαν, οἱ δ' ἐτυφλώθησαν, ἄλλος δὲ φεύγων τὴν πατρίδα καὶ τοὺς εἰκειοτάτους πολεμῶν ἄπαντα τὸν χρόνον διατέλεσεν. Ὁρφεὺς δὲ, ὁ μάλιστα τούτων τῶν λόγων ἀψάμενος, διασπασθεὶς τὸν βίον ἐτελεύτησεν. Ἐστ' ἦν σωφρονῶμεν, οὐ μιμησόμεθα τοὺς λόγους τοὺς ἐκείνων, οὐδὲ περὶ μὲν τῆς πρὸς ἀλλήλους κατηγορίας νομοθετήσομεν, τῆς δ' εἰς τοὺς θεοὺς παρρησίας ἐλιγυρήσομεν, ἀλλὰ φυλαξόμεθα καὶ νομισοῦμεν ὁμοίως ἀσεβεῖν τοὺς τε λέγοντας τὰ τοιαῦτα καὶ τοὺς πιστεύοντας αὐτοῖς. » Βλέπετε καὶ τὰ ἐπόμενα. παρβ. καὶ Naegelsbach μεθομηρικὴν θεολογίαν ἀπὸ σελ. 45 καὶ ε.

κῆν διὰ τοῦτο, ὅθεν ἐσώθη τῆ μεσιτεία τοῦ ἰσχυροῦ φίλου του Περικλέους.

Πρωταγόρας, καὶ αὐτὸς φίλος τοῦ Περικλέους ¹⁾, ἐξωρίσθη τῶν Ἀθηναίων καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δημοσίᾳ κατεκρήσαν, διότι εἶπεν ὅτι «περὶ θεῶν οὐκ οἶδεν οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν» ²⁾. Ὁ Σωκράτης, ὅστις οὐδέποτε προσέβαλε τὰς περὶ θεῶν καὶ ἡρώων παραδόσεις καὶ τὰς τοῦ δήμου δαξκείας, ἐξελέφθη ὅτι δὲν ἦτο σταθερὸς εἰς τὴν πίστιν τῆς ὀμηρικῆς θεολογίας, καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάσθη εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Μετὰ τὸν Σωκράτους θάνατον ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις ἀντὶ τῆς ἀπολεσθείσας πολιτικῆς ἐλευθερίας ἄλλη ἀνωτέρα ἐλευθερία, ἡ τῆς δικνοίας.

Ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅτι μῦθοί τινες ἔχουσι συμβολικὴν καὶ ἀλληγορικὴν ἔννοιαν. Οὐχ ἦττον ὅμως δυσχυρίζετο ὅτι τὰ ὀμηρικὰ ἔπη, οἷα ταῦτα ἦσαν, ἔπρεπε νὰ ἀπακλεισθῶσι τῆς ἰδίας πολιτείας ³⁾. Ἐτι μᾶλλον σαφῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν θρησκείαν ἐν τοῖς εἰς Ἐπίκουρον ἀποδιδόμενοις τούτοις λόγοις παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ 10, 133: «Θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν ἐναργῆς δὲ ἐστὶν αὐτῶν ἡ γνῶσις· οἷους δ' αὐτοὺς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν οὐκ εἰσὶν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς, οἷους νομίζουσιν. Ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοὺς προσάπτων.»

Ἐν ὑστέροις ὅμοιως χρόνοις ἀπεπειράθησαν Ἕλληνας φιλόσοφοι νὰ ἄρῃσι τὴν ἀντίθεσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν μυθολογίαν. Χρύσιππος, ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος, ἀποθανὼν τὸ 207 π. Χ. λέγεται ὅτι μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν περὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν δοξασιῶν αὐτοῦ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ, συνέταξε δεύτερον, ἐν ᾧ ἐδείκνυε πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συμφωνήσωσιν αὐτὰ μετὰ τοὺς τοῦ Ὀμήρου μύθους ⁴⁾.

Αἱ περὶ τῶν θεῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ἀμφιβολίαι αὗται δὲν εἶναι τῶν φιλοσόφων μόνον ἰδίαι, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἀρχαίων ποιητῶν κατέχονται ὑπ' αὐτῶν, καὶ εὐρίσκονται εἰς συνεχεῖς ἀντιλογίας, ἃς ἀδυνατοῦσι νὰ λύσωσιν. Ἐν ταῖς Εὐμενίσι τοῦ Αἰσχύλου λ. χ. (ἐν στίχῳ 619 τῆς Μυλλ. ἐκδ.) ἐρωτᾷ ὁ Χορὸς πῶς ἠδύνατο ὁ Ζεὺς νὰ προτρέψῃ τὸν Ὁρέστην εἰς ἐκδίκησιν τοῦ φόνου τοῦ πατρὸς του, ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς Ζεὺς ἐξεθρόνισε καὶ ἔβριψεν εἰς δεσμὰ τὸν ἴδιον πατέρα Κρόνον. Ὁ Πίνδαρος, ὅστις ἀρέσκειται νὰ παρεμβάλλῃ εἰς τὰς ἀδὰς του δικηγήματα

¹⁾ Διογ. 11, 12.

²⁾ Βλ. Διογ. 9, 51 καὶ Cic. de N. D. 1, 23, 63. Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι· οὐθ' ὡς εἰσὶν, οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν. Πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢτ' ἀδηλότης καὶ βραχυὸς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου.

³⁾ Πλάτων ἐν Πολ. 6' σελ. 377.

⁴⁾ Cic. N. D. 1, 15.

περὶ θεῶν καὶ ἡρώων, ἀποκρούει πᾶν παρεμπόπτον ὑβριστικὸν τοῖς θεοῖς.

Ἀπὸ μοι λέγον τοῦτον, στέμα, βίβον· ἐπεὶ τό γε λοιδορῆσαι θεοὺς ἐχθρὰ σοφία ¹⁾.

Ὁ κανὼν αὐτοῦ ἐν τῷ κρίνειν τὰ τῆς μυθολογίας φαίνεται ἀπλοῦς τις καὶ εὐθύς, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἀτιμάζον τοὺς θεοὺς οὐδόλως δύναται νὰ ἀληθεύῃ. Καὶ ἡ τοῦ Εὐριπίδου ποίησις πᾶσα ταλαντεύεται μεταξὺ δύο ἄκρων· ἐπειδὴ ἡ ἀποδίδει τοῖς θεοῖς πᾶν ἀδίκημα καὶ πᾶσαν κακουργίαν, ἣν κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπραξαν, ἡ ἀντιστρέφων τὸ πρᾶγμα ἀρνεῖται τὴν ἀλήθειαν τῶν μύθων, ἐπειδὴ περιέχουσι περὶ θεῶν ὅ,τι εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν θείαν φύσιν. Ἐν ᾧ π. Χ. ἐν τῷ Ἰωνί (στιχ. 444) κατηγοροῦνται οἱ θεοὶ, ἰδίως ὁ Ἀπόλλων, Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν, ὡς ἔνοχοι παντὸς κακουργήματος, ἀναγινώσκωμεν ἐν ἄλλῳ δράματι ²⁾:

Ἐγὼ δὲ τοὺς θεοὺς εὐτε λάκτρ' ἔμῃ θέμις
στεργεῖν νομίζω, δεσμὰ τ' ἐξάπτειν χερσῶν
οὐτ' ἐξίωσα πάποτ' εὐτε πείσομαι,
οὐδ' ἄλλον ἄλλου δεσπότην πεφυκέναι.
δεῖται γὰρ ὁ θεὸς, εἴπερ ἐστ' ὄντως θεός,
εὐδενός· αἰοιδῶν οἶδα δόστηνοι λόγοι.

Καὶ ἀλλαχοῦ ³⁾.

Εἰ θεοὶ τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶν θεοὶ.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, εἰς ἃς δυνατόν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλαι πολλαί, ἀρκοῦσι βεβαίως ν' ἀποδείξωσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοί, ὅπως ἡμεῖς, κατεῖχοντο ὑπὸ ἐκπλήξεως ἕνεκα τῆς ἰδίας μυθολογίας. Βεβαίως δὲν θὰ ἦσαν Ἕλληνας, μὴ βλέποντες ὅτι τοιοῦτοι μῦθοι εἰσὶ παράλογοι, μηδὲ παρατηροῦντες ὅτι τὸ σύνολον τῆς αὐτῶν μυθολογίας παρεῖχεν αὐτοῖς πρόβλημα, ὅπερ μόνον φιλοσοφικῶς ἦτο δυνατόν νὰ λυθῇ. Ἄν δὲ ἡ λύσις αὕτη δὲν κωρωθῶθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἂν αὐτοὶ ἐπροτίμησαν νὰ συμβιβάσωσι τὸ ὡς ἀληθὲς μετὰ τοῦ ὡς ψευδοῦς αὐτοῦ φαινομένου, ἂν οἱ σοφώτατοι αὐτῶν ἐξεφράζοντο περιεσκεμμένως περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἢ μᾶλλον ἐντελῶς ἀπ' αὐτοῦ ἀπείχον, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι, οὗς ἡμεῖς νῦν τοσοῦτον ἐλευθέρως ἐξετάζομεν ὅσον ὁ γαιολόγος τὰ ὄρυκτά, ἔζων τότε ἐν τῷ λαῷ, ἦσαν ἑρὰ ἀντικείμενα, ἃ ἐνεφυτεύοντο εἰς τὸ ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα τῶν ἰδίων τέκνων ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν, καὶ ἐπιστεύοντο ἀδιστακτῶς ὡς ἀληθεῖς, οἷτινες, καθαγιαζόμενοι διὰ τῆς μνήμης τῶν τετελεστηκότων καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως καθιερούμενοι, ἀπετέλουσαν τὴν βίαν, ἐφ' ἧς ἐθεμελιούντο τὰ σεμνότετα καθιδρύματα, ἃ ἐπὶ αἰῶνας ἔμενον σταθερὰ καὶ ἀκλόνητα. Ἡμῖν ἀρκεῖ νὰ γινώσκωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνας

¹⁾ Ἐν Ὀλυμπιονίκαις 9, 35 τῆς τοῦ Βοιχίου ἐκδόσεως.

²⁾ Ἡρακ. μαινομ. 1341.

³⁾ Ἐν ἀπεσπ. Βελλεροφῶντος 300.

ἐξέφραζον περὶ τῶν μύθων τούτων θαυμασμὸν καὶ δυσπρόσεκτον. Ἡ ἐρμηνεῖα ὁμοίως τῆς αὐτῶν γενέσεως ἐπεφυλάσσετο γενεᾷ ἐλευθέρα πάσης προλήψεως.

Αἱ κυριώτεραι λύσεις, αἷ οἱ Ἕλληνας ἐρευνῶντες τὰ τῆς γενέσεως τῆς ἰδίας μυθολογίας ἐπενόησαν, δυνατὸν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις, τὴν ἠθικὴν, φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν, αἷ καλῶ οὕτως ἀπὸ τῶν διαφόρων σκοπῶν, οὓς οἱ πρῶτοι τῆς μυθολογίας μωρῶταί λέγοντες ἔτι εἶχον ὑπ' ὄψιν ¹⁾).

Παρατηροῦντες, ὅπως ἰσχυρὸν μέσον παρεῖχεν ἡ θρησκεία, ὅπως δὲ αὐτῆς τηρῶνται ἐν τάξει ἰδιῶται καὶ πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἐπίστευσάν τινες τῶν Ἑλλήνων ὅτι τὰ περὶ πανσοφίας καὶ παντοδυναμίας τῶν θεῶν λεγόμενα, καὶ τὰ περὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ποινῆς τῶν κακῶν ἐκ μέρους τῶν θεῶν, ἐπενοήθησαν ὑπὸ σοφῶν ἐξ ἀρχῆς πρὸς βελτίωσιν καὶ οὐκολωτέραν διοίκησιν τῶν πολλῶν ²⁾. Ὅσον ἐπιπόλαιος καὶ ἂν ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, ἡ ἐπὶ οὐδεμιᾶς ἀποδείξεως στηριζομένη, ἐνεκρίθη ὁμοίως παρὰ πολλῶν ἀρχαίων, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸς, εἰ καὶ ἐδέχετο ὑψηλοτέραν τῆς θρησκείας ἀρχὴν, ἐδόξαζεν ὁμοίως καὶ αὐτὸς ὁ μέγας φιλόσοφος ὅτι ὁ μυθολογικὸς τύπος τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἐπενοήθη ὅπως πείσῃ τοὺς πολλοὺς καὶ τηρῆ συνάμα νόμον καὶ τάξιν. Δικαίως δὲ ὁ Κικέρων ἐξετάζων τὴν δόξαν ταύτην, ἀποφάνεται· «Τί δέ; Οἱ εἰπόντες ὅτι πᾶσα ἡ περὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν δόξα ἐπλάσθη ὑπὸ σοφῶν ἀνθρώπων χάριν τῆς πολιτείας, ὅπως, οὐ; ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ περιστέλλῃ, ἀνγκάσῃ ἢ θρησκεία εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, δὲν ἀναίρουσιν ἐκ βάθρων πᾶσαν θρησκείαν;» ³⁾ Ἄλλ' ἂν τις παραδεχθῆ ὅτι τὸ ὠφέλιμον μέρος τῆς μυθολογίας ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν σοφῶν, τότε πρέπει ν' ἀποδεχθῆ ὅτι τὰ περὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀντικείμενα τῆ ἠθικῆ διηγήματα προήλθον ἐκ μωρῶν ποιητῶν.—Καὶ τοιοῦτό τι, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐξέφρασεν ἤδη ὁ Εὐριπίδης σαφῶς.

Τὴν δευτέραν τάξιν τῆς ἐρμηνεῖας τῶν μύθων δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν φυσικὴν, ἀλλ' ἐν τῇ ὀνομασίᾳ ταύτῃ περιλαμβάνονται καὶ αἱ συνήθως μεταφυσικαὶ ἐξηγήσεις τῶν μύθων.

Κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀποδεχομένων τοιαύτην ἐνοίαν ἐν τοῖς μύθοις οἱ δημιουργοὶ τῆς μυθολογίας προέθεντο νὰ δώσωσιν εἰς τὸν λαὸν γινώσκοντινα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ θεωρίαν τινὰ τῆς φυσικῆς. Ἐποίησαν δὲ τοῦτο ἐν ἰδιαζούσῃ αὐτοῖς, ἢ μάλλον τῷ χρόνῳ ἐν ᾧ αὐτοὶ ἔζων, φρασεολογίᾳ κατὰ δὲ τὴν δόξαν ἄλλων ἐν γλώσσῃ, ἣτις ἐμελλε νὰ κρύπτῃ μάλλον ἢ ν' ἀποκαλύπτῃ τὰ μυστήρια τῆς αὐτῶν

σοφίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας, ὅσον καὶ ἂν διαφωνῶσι περὶ τοῦ πρώτου σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας παντὸς μύθου, συμφωνοῦσιν ὁμοίως ἐν τούτῳ, ὅτι οὐδεὶς μῦθος πρέπει νὰ ἐκλαμβάνηται κατὰ γράμμα, διὰ ταῦτα δυνάμεθα τὸ ἐρμηνητικὸν αὐτῶν σύστημα νὰ καλέσωμεν κάλλιστα ἀλληγορικόν, καθόσον μάλιστα ἀλληγορίαι εἶναι τὸ γενικὸν ὄνομα τῆς γλωσσικῆς ἐκείνης δηλώσεως, ἣτις ἄλλο νοεῖ καὶ ἄλλο λέγει ⁴⁾.

Ὁ Ἐπίχαρμος, μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου, ἀπεφήνατο ἤδη, ὅτι οἱ θεοὶ εἰσιν ἀληθῶς ἄνεμος, ὕδωρ, γῆ, ἥλιος, πῦρ καὶ ἀστέρες ⁵⁾. Μετ' οὐ πολὺ ἀπέδωκεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς (444 π. Χ.) εἰς τὰ ὀνόματα Ζεὺς, Ἥρα, Αἰθωνεὺς καὶ Νῆστις τὴν ἐνοίαν τῶν τεσσάρων στοιχείων, πυρός, ἀέρος, γῆς καὶ ὕδατος ⁶⁾. Πᾶν ὅ,τι οἱ τῆς Ἑλλάδος ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, οἱ καλούμενοι φυσιολόγοι, ἐξέλαβον ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων, ὁ Ἀναξίμενης ⁷⁾ (περὶ τὰ 548) τὸν ἀέρα, ὁ Ἡράκλειτος ⁸⁾ (503) τὸ πῦρ, ὁ Ἀναξαγόρας (428) τὸν νοῦν, ἐταυτίσθη ὑπὸ τούτων μὲ τὸν Δία ἢ μὲ ἄλλους θεοὺς. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀναξαγόραν λέγονται ὅτι ἐρμήνευσαν πᾶσαν τὴν Ὀμηρικὴν θεολογίαν ἀλληγορικῶς. Κατ' αὐτοὺς Ζεὺς ἦτο ὁ νοῦς, Ἄθηνᾶ ἡ τέχνη ⁹⁾. Ὁ Μητρόδωρος, σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου, οὐ μόνον τὰ τοῦ Διὸς, τῆς Ἥρας καὶ Ἄθηνᾶς ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, Ἀχιλλέως καὶ Ἔκτορος, ἐξέλαβε μίξεις στοιχείων καὶ φυσικὰς δυνάμεις, καὶ τὰς εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενας πράξεις ἀπεφήνατο ἀποκρύφους φυσικὰς ἐνεργείας ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ἀλληγορίας ¹⁰⁾.

Ὁ Σωκράτης ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν τῶν μύθων ἀλληγορικὴν ἐρμηνεῖαν ὡς ἐπίπονον καὶ ἀνωφελεῖ. Πολ-

¹⁾ Βλ. Μυλλέρου προλεγμ. εἰς ἱστορ. μυθολ. σελ. 335 σημ. 6. Ἡ διαστολὴ τοῦ μύθου ἀπὸ τῆς ἀλληγορίας ἐγένετο λίαν εὐστόχως ὑπὸ de Blackie ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Chambers ἐν λ. μυθολογίᾳ. Κατὰ τοῦτον μῦθος μὲν εἶναι ἔργον τοῦ λαοῦ ἄνευ ἐπιγνώσεως γενόμενον, ἀναφερόμενον δὲ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιότεραν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἀλληγορία δὲ κατ' ἐπίγνωσιν ἔργον ἰδιώτου, ἀναφερόμενον εἰς βαθμὸν τινὰ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως ἢ προέδου.

²⁾ Ἐν Στοβαίου ἀνθολ. 91, 29· «Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας.»

³⁾ Ἐν Πλουτ. ἀρεσκ. φιλοσ. 1, 30. Ἐμπεδοκλῆς φύσιν μηδὲν εἶναι, μίξιν δὲ τῶν στοιχείων καὶ διαστάσιν. Γράφει γὰρ οὕτως ἐν τῷ πρώτῳ φυσικῷ· τέσσαρα τῶν πάντων βιζώματα πρώτον ἄκουε Ζεὺς ἀργῆς Ἥρη τε, Φερίαςβιος ἢ δ' Αἰθωνεὺς, Νῆστις θ' ἢ δακρύσις τέγγει κρύοντομα βροταῖον.

⁴⁾ Cic. de N. D. 1, 10 καὶ Ritter ἐν hist. Philos. ex fontium locis § 27.

⁵⁾ Κλήμης Ἀλεξ. ἐν Στρομ. 8, σελ. 603 Ritter ἐ.— § 38. Ἀποσπ. Ἡρακλείτου σελ. 256 Bergsaya. Ἐν τῷ σοφῶν μῶνον λέγεσθαι ἰθέλει, καὶ οὐκ ἐθέλει Ζηνὸς εὐνομα.

⁶⁾ Συγγέλλου χρον. σελ. 149 ἐκδ. Παρισ. Ἐρμηνεύουσι δὲ οἱ Ἀναξαγόρειοι τοὺς μυθώδεις θεοὺς, νοῦν μὲν τὸν Δία, τὴν δὲ Ἄθηνᾶν τέχνην. Πρβ. Ritter ἐ. α § 48 καὶ Lobeck ἐν Ἀγλαοφ. σελ. 156 καὶ Διογ. Λαερτ. 2, 11.

⁷⁾ Βλ. Βλ. τὴν ἐνωτέρω σημ.

¹⁾ Augustinus de Civ. dei 7, 5. De paganorum secretiora doctrina physicique rationibus. ²⁾ Naegelsbach ἐ. α. 433, 443.

³⁾ Cic. de N. D. 1, 42, 118.

λάκις ὁμοίως καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Πλάτων ὑποδεικνύουσι μύθων τινῶν τὴν ὑπ' αὐτῶν λεγομένην ὑπόνοιαν, τὴν ὑποκριτομένην δηλαδὴ ἔνοιαν αὐτῶν. Εἰς τὸ ἰα' βιβλίον τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχει χωρίον, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἀναφέρεται, διότι δεικνύει σαφῶς τὸ ἀκριβὲς βλέμμα τοῦ φιλοσόφου τούτου ἐν τῇ ἐρεύῃ τῆς γενέσεως τῶν μύθων. Καὶ ὁμοίως οὐδὲ αὐτὸς ὑψοῦται πολὺ ἀνωτέρω τῶν περιωρισμένων δοξασιῶν τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων.

ε Παραδέδοται παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ παμπάλαιων ἐν μύθου σχήματι καταλειμμένα τοῖς ὕστερον, ὅτι θεοὶ τέ εἰσιν οὗτοι καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ἄλλην φύσιν· τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν πειθὴ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν. Ἀνθρωποειδεῖς τε γὰρ τούτους καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁμοίους τισὶ λέγουσι, καὶ τούτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παραπλήσια τοῖς εἰρημένοις ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι θεοὺς ὄντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θεῖως ἂν εἰρησθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἶκος πολλάκις εὐρημένης εἰς τὸ δυνατόν ἐκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένων, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνη οἶον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ μὲν οὖν πάτριος δόξα καὶ ἡ παρὰ τῶν πρώτων ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν φανερά μόνον. ς

Ποικιλοτρόπως ἀπεπειράθησαν πολλοὶ ἀπὸ τῶν Σωκράτους χρόνων μέχρι τῆς σήμερον νὰ ἀνεύρωσιν ἐν τῇ μυθολογίᾳ λείψανα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Συγγραφεῖς τινες ἐπίστευσαν ὅτι ἀνεκάλυψαν ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἀστρονομίαν καὶ ἄλλας φυσικὰς ἐπιστήμας· καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐγράφη τὸ μέγα τοῦ Κρεῦζέρου σύγγραμμα (συμβολικὴ καὶ μυθολογία τῶν ἀρχαίων 1816—21) ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ τοῦ ἀποδείξαι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία συνέστη ὑπὸ ἱερέων γεννηθέντων ἢ διδαχθέντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως προεβιάσθη τὰ ἡμιθάρβαρα τῆς Ἑλλάδος φύλα εἰς ἀνώτερον πολιτισμὸν καὶ εἰς καθαρωτέραν ἐπίγνωσιν τῆς θεότητος. Κατὰ τοὺς περὶ τὸν Κρεῦζέρον ἐκαλύφθη ὑπὸ τὴν συμβολικὴν γλῶσσαν τῆς μυθολογίας μυστηριώδης σοφία καὶ θρησκεία ἑνὸς μόνου θεοῦ· ἡ δὲ γλῶσσα ἦτο τῷ μὲν λαῷ ἀκκτάληπτος, τοῖς δὲ ἱερεῦσι καταληπτὴ, ἥτις καὶ σήμερον εἶτι δυνατόν ἐρμηνευθῆναι ὑπὸ ἐμβριθεστάτων ἐρευνητῶν τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ τρίτη περὶ τῆς γενέσεως τῆς μυθολογίας ἐρευνα εἶναι ἡ ὑφ' ἡμῶν ἱστορικὴ καλουμένη. Ἀναφέρεται δὲ αὕτη εἰς τὸ τοῦ Εὐημέρου ὄνομα, εἰ καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ἀνευρίσκονται ἴχνη ταύτης. Ὁ Εὐήμερος ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔζη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κασσάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ, σταλεῖς ὁ τούτου εἰς περιοδείαν πρὸς νέας ἀνακκλύψεις.

Ἄν δὲ ἀληθῶς ἀνηρέυνησεν οὗτος τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὰ μεσημβρινὰ τῆς Ἀσίας, δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ γνωρίζωμεν. Γινώσκωμεν δὲ μόνον ὅτι ἐν θρησκευτικῷ μυθιστορήματι, ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντι, διηγεῖται, ὅτι πλέων ἐκείθεν πρὸς τὰ πρόσω, ἐφθασεν εἰς τὴν νῆσον Πάγχαιαν. Ἐπ' αὐτῆς, λέγει, εὔρε μέγα πλῆθος ἐπιγραφῶν, ἢ ὡς αὐτὸς καλεῖ αὐτὰς ἀναγραφὰς, (ὅθεν καὶ τὸν σύγγραμμά του ἱεράν ἀναγραφὴν ἐκάλεσεν), αἵτινες περιεῖχον εἰδήσεις περὶ τῶν πρωτευόντων θεῶν τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ ὡς θεῶν, ἀλλ' ὡς βασιλέων, ἡρώων καὶ φιλοσόφων, εἰς οὓς μετὰ θάνατον ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θείαι τιμαί ¹⁾).

Εἰ καὶ ἡ βίβλος τοῦ Εὐημέρου καὶ ἡ μετάφρασις ταύτης ἐν τῇ λατινικῇ ὑπὸ Ἐννίου ἀπωλέσθησαν, καὶ ἡμεῖς περὶ τοῦ καθόλου πνεύματος αὐτῆς καὶ τῆς περιγραφῆς ἐκάστου θεοῦ ὀλίγον μόνον γινώσκωμεν, καὶ ὁμοίως ἐν τοῖς συγχρόνοις ἔσχε τοσαύτην σημασίαν, ὥστε ὁ Εὐημερισμὸς κατέστη γενικῶς ἀποδεκτὸν ὄνομα ἰδίου συστήματος ἐρμηνείας τῶν μύθων, ὅπερ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν θεῶν ὄντων, καὶ τοὺς θεοὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου καταβιβάζει εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων τάξιν. Ἀνάγκη ὁμοίως νὰ διακρίνωμεν τελείαν καὶ συστηματικὴν ἄρνησιν πάντων τῶν θεῶν, οἷα ἀπεδίδοτο τῷ Εὐημέρῳ, ἀπὸ τῆς μονομεροῦς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν ταύτου, οἷας ἀπαντῶμεν αὐτὰς ἐν πολλοῖς ἑλληνικοῖς συγγραφεῦσιν. Ὁ Ἐκαταῖος π. X., αὐστηρὸς ὀρθόδοξος Ἕλληνας ²⁾, ἀποφκίνεται ὅτι ὁ ἀπὸ Ἐρυθραίας Γηρυόνης ἦτο βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου, ἔχων πολλὰς βοῶν ἀγέλας, καὶ ὅτι Κέρβερος, ὁ τοῦ ἄδου κύων, ἦτο ὄφις ἐνδικοιτώμενος ἐν τινι παρὰ τὸ Ταίναρον σπηλαίῳ ³⁾. Ὁ Ἐφορος μετέβαλε τὸν Τιτυὸν εἰς ληστὴν, καὶ τὸν δράκοντα Πύθωνα εἰς ἐπικίνδυνον καὶ ἀνήσυχον πρόσωπον ὀνόματι Πύθωνα ἢ Δράκοντα, ἐν ᾧ Ἀπόλλων κατατόξευσε. Κατὰ τὸν ὡσαύτως αὐστηρὸν φιλορθόδοξον Ἡρόδοτον (2, 5) αἱ ἐξ Αἰγύπτου εἰς Λιβύαν καὶ Ἀσδώνην μεταβάσαι δύο μέλαιναί περιστερὰ (πελειάδες), καὶ τὸν λαὸν καθοδηγήσασκινὰ συστηθῆ εἰς ἐκάτερον τὸν τρόπον χρηστήριον τοῦ Διὸς, ἦσαν ἀληθῶς γυναῖκες, ἐλθοῦσαι ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν Θεῶν. Ἡ εἰς Ἀσδώνην ἐλθοῦσα ὀνομάσθη περιστέρα, ἐπειδὴ ξένην γλῶσσαν διαλεγόμενη, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐφάνετο ὅτι ἐξέφερε φωνὰς ὄρνιθος, μέλαινα δὲ διὰ τὸ μέλαν αὐτῆς Αἰγύπτιον χρῶμα. Τὴν ἐρμηνείαν ταύ-

¹⁾ Cic. N. D. 1, 42. Quid? qui aut fortes aut claros aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos qui nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quam noster et interpretatus et secutus est praeter ceteros Ennius.

²⁾ Grote ἑλλην. ἱστορ. τόμ. 4, 526.

³⁾ Στράβων ἐγ 9, 422.

την φέρει οὐχὶ ὡς ἰδίαν εἰκασίαν, ἀλλ' ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων γενομένης αὐτῆς διδασκαλίας. Τούτου ἕνεκα κατατάσσω αὐτὴν εἰς τὰς ἱστορικές, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἀπλῶς ἀλληγορικές ἐξηγήσεις.

Ὁμοίαι ἐρμηνεύει ἀπαντῶνται συχνότερα καὶ εἰς τοὺς ἕστερον Ἕλληνας ἱστορικούς συγγραφείς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ πεισθῶσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὑπερφυσικόν τι ἢ τεράστιον ὡς ἱστορικὸν γεγονός, ἀπογομνοῦσι τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ὅλων τῶν περιστατικῶν, δι' ὧν καθίσταται ἀπίστευτος, καὶ περιστῶσιν ὡς διήγησιν ἀληθοῦς γεγονότος καὶ οὐχὶ ὡς πλάσμα ²⁾. Κατ' αὐτοὺς ὁ Αἴολος, ὁ τῶν ἀνέμων θεός, ἦτο ἀρχαῖος ἔμπειρος ναυτικός, προλέγων τοὺς καιρούς. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ἄγριοι κάτοικοι τῆς Σικελίας, οἱ Κένταυροι ἵππεῖς, ὁ Ἄτλας μέγας ἀστρονόμος, ἡ Σκύλλα ταχύπλου πειρατικόν. Καὶ τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπως τὸ προηγούμενον, διτηρήθη μέχρις ἡμῶν σχεδόν.

Οἱ ἀρχαιότατοι ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὡς ὁ ἱερός Λύγουστινος, Λακτάντιος καὶ Ἀρνόβιος, μετεχειρίσθησαν ἐπιμελῶς τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων θρησκείας, ἐξουειδίζοντες τούτους ὅτι λατρεύουσιν ὡς θεοὺς μὴ ὄντας ἀληθῶς θεοὺς, ἀλλ' ἀποθεωθέντας θνητοὺς, ὅπως καὶ ἐπιστεύοντο. Καὶ οἱ τῆς Ῥώμης ἱεραπόστολοι μετεχειρίσθησαν τὰς αὐτὰς ἀποδείξεις κατὰ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν. Εἰς τούτων ἔλεγε τοῖς ἐν Ἀγγλίᾳ Ἀγγλοῖς, ὅτι Βόδαν, ὁ ἄριστος καὶ ὑπατος τῶν ὑπ' αὐτῶν λατρευομένων θεῶν, ἀφ' ὧν κατήγον τὸ γένος των καὶ εἰς τὸν καθιέρωσαν τὴν δ' τῆς ἐβδομάδος ἡμέραν, ἦτο θνητὸς βασιλεὺς τῶν Σαξόνων, ἀφ' ὧν δυσχυρίζοντο ὅτι κατήγοντο πολλὰ φύλα. Ὅτε τὸ σῶμα τούτου μετεβλήθη εἰς κόνιν, ἐνεταφιάσθη ἡ ψυχὴ του εἰς τὸν Ἄδην, ὅπου βασανίζονται αἰωνίως ἐν τῷ πυρὶ ³⁾. Ἐν πολλοῖς ἐγχειρίδιοις τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας εὐρίσκομεν ἴχνη τοῦ συστήματος τούτου. Ἐν αὐτοῖς γίνεται λόγος περὶ Διὸς ἔτι ὡς βασιλέως τῆς Κρήτης, καὶ Ἡρακλέους ὡς στρατηγοῦ νικηφόρου ἢ ὡς πλάνητος τρόπον τινὰ ἵπποτου. Ὅτι ὁ Ἡρίκμος ἦτο βασιλεὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ Ἀχιλλεὺς ὁ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος (γράφει Θετίδος) ἦτο γενναῖος μαχητὴς ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Τροίας. Ἡ δὲ πολιορκία ταύτης θεωρεῖται καὶ παρὰ πολλῶν ὡς ἱστορικὸν γεγονός, εἰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς οὐδεμίαν κρείττων ἀπόδειξιν ὑπάρχει, ὅποια καὶ περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ Θησέως, καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Διοσκούρων

ἀπολυτρώσεως αὐτῆς, περὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τιτάνων κατὰ τοῦ Ὀλύμπου ἢ ὑπὲρ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἰερουσαλήμ ὑπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου, οἷα περιγράφεται αὕτη ἐν πολλοῖς ἱπποτικῶν μυθιστορημασὶ τοῦ μέσου αἰῶνος ¹⁾.

(Ἔπεται τὸ τέλος.)

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

(Τέλος. Ἰδε φυλλ. 490.)

§ P.

Ῥάσσω, καὶ βέζω, ἢ βέσσω (Κυπρ.). Μετὰ τὴν ἐξηγήσιν τῶν λέξεων τούτων, λέγει, κατὰ λάθος πάντως, ἡ μνήμη ἀμάρτυμα—ὅτι οἱ Ῥόδιοι χωρικοὶ μεταχειρίζονται τὴν λέξιν— Ῥέσσω, ὅταν κόπτοντες ἐν τοῖς δάσεσι κλαδία ρίπτωσιν αὐτὰ χαμαί, ἵνα καύσωσιν αὐτὰ τὴν ἀνοιξιν, καὶ καταστήσωσι διὰ τῆς τέφρας των τὴν ὑπ' αὐτὰ γῆν εὐφορον (Κυπρ.). Τοῦτο γίνεται (ὡς ἔχω γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν) κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον. Ῥάσσω (οὐχὶ βέσσω) λέγουσιν οἱ χωρικοὶ ἡμῶν τὸ κόπτω καὶ ρίπτω κατὰ γῆς φυτὰ καὶ δένδρα τοῦ δάσου, ἅπερ στρώνουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς κατὰ τὴν ἀνοιξιν. Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον καίουσιν αὐτὰ· τοῦτο δὲ λέγουσι καψαλίαν (καυσαλίαν), καὶ οὕτω παχύνουσι τὴν γῆν, οὐχὶ διὰ τῆς τέφρας, ἀλλὰ διὰ τῆς καύσεως τῆς γῆς· μετὰ δὲ ταῦτα ὀργώνουσι τὴν γῆν καὶ σπείρουσι περὶ τὸ τέλος τοῦ ὀθινοπώρου. Συνήθως δὲ οἱ σπείροντες εἰς καυσαλίαν ἀπολαμβάνουσιν ἀρίστην καρποφορίαν· καρποφοροῦσι δὲ τὸ ἐν εἴκοσι, καὶ πολλάκις τριάκοντα. Ἡ πράξις αὕτη λέγεται βάξιμον, ὅταν κόπτονται δένδρα, ὅταν δὲ κόπτονται κλαδία μικρῶν φυτῶν καὶ στρώνωνται κατὰ γῆς, τοῦτο λέγεται (ὕ)λοκοπῶ, καὶ τὰ κοπόμενα κλαδία λέγονται (ὕ)λόκοπα.

Ῥοδίνος, ἢ, ὄν. Κόκκινος, ὡς Ῥόδον· Ῥοδόχρους (Κυπρ.). Ἐν Ῥόδῳ Ῥοδίνος, καὶ οὐδετ. πληθ. Ῥοδίνα· αἶον τὰ Ῥοδίνα σου χεῖλη· καὶ Ῥῆμα Ῥοδίσει, Ῥοδοκοκκινίζει· ἐρῶ Ῥοδίσειν ἢ ἀνατολῇ, ὅταν πλησιάζῃ ν' ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος· καὶ τὸ σταφύλι, τὸ παρ' ἄλλοις Ῥοδίτης, διὰ τὸ κοκκινοειδὲς αὐτοῦ χρῶμα, ἐν Ῥόδῳ λέγεται Ῥοδομοῦσι· ἔτι δὲ, Ῥοδίζομεν τοὺς ἄρτους,

¹⁾ Grote 1, 636 τοῦ πρωτοτύπου ἢ 376 τῆς γερμ. μεταφρ. τὰ ὑπὸ τοῦ Faustel δημοσιευθέντα ἄρθρα ἐν τῇ «Επιθεωρήσει τῶν δύο κόσμων» εἰσὶ πλήρη εἰδήσεων περὶ γενέσεως, ὑποθέσεως καὶ ἐπιδράσεως τῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων. Εἰ καὶ λέγεται τὸ ὄνομα Καρόλου τοῦ μεγάλου, καὶ ὅμως εἰ ποιεῖται τῶν μυθιστορημάτων τούτων δὲν δύνανται νὰ διακρίνωσι τοῦτον ἀπὸ Καρόλου Μαρκέλου καὶ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ· ἀποδίδουσιν αὐτῶν ἐκστρατείαν εἰς τὴν ἰερὰν γῆν, καθ' ἣν ἀφείλε τὰ ἱεροσόλυμα ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Ἠρβ. Dunlop ἱστορίαν τῆς ἐν περὶ λέγῃ ποιήσεως, γερμανιστὶ ὑπὸ Liehtecht, σελ. 123.

¹⁾ Δυνατὸν παραβληθῆναι πρὸς τὸν ἐν Vedas Ahir-Budhny.

²⁾ Grote 1, 4 σελ. 554.

³⁾ Kemble, Saxons in England, 1, 338. Legend. Nova, fol. 210, 6.